

Maria Zielonka

MIASTO JAKO BOHATER LITERACKI

Warszawa w twórczości Sylwii Chutnik

Warszawa ma wielu miłośników i wiele miłośniczek, fascynujących się jej historią, architekturą, demografią i innymi aspektami istnienia¹. Stała się bohaterką powieści, pamiętników, tekstów piosenek, wierszy, pojawia się w biografiami związanych z nią znanych postaci, jest tematem esejów i naukowych studiów. Polska stolica stanowi ważne centrum kulturowe i polityczne, to tutaj odbywają się największe wydarzenia historyczne, polityczne, artystyczne i sportowe. Jest także (choć od dawna rywalizuje z nią pod tym względem Kraków) centrum polskiego życia literackiego. Organizuje się w niej najwięcej wydarzeń związanych z promocją książek, takich jak targi książek i festiwale literackie, aktywnie działa Muzeum Literatury i inne muzea poświęcone polskimi pisarzom i pisarkom. To miasto z bogatą, ale też wyjątkowo tragiczną historią – w ciągu stuleci było miejscem powstań i konfliktów zbrojnych, podczas II wojny światowej doświadczyło zagłady znacznej części swej populacji oraz zniszczeń o ogromnej skali, których ślady są do dziś widoczne w jego przestrzeni. Warszawa jawi się jako symbol patriotyzmu i niezłomności, co czyni ją miejscem, w którym historia i tożsamość narodowa są żywe na co dzień.

Po II wojnie światowej realizowano plan odbudowy miasta zgodnie z socjalistycznymi zasadami, których wyrazem było m.in. tworzenie osiedli mieszkaniowych o wyrównanym dla wszystkich standardzie. Z czasem (zwłaszcza w latach 60. i 70.) obniżano koszty budowy osiedli, ograniczając infrastrukturę, tworząc bloki z wielkiej płyty z niewielkimi mieszkaniami². Rząd Polski Ludowej zamierzał odbudować Warszawę, uwzględniając infrastrukturę niezbędną dla funkcjonowania aglomeracji, jak układ dróg, wodociągi i kanalizacja. Starał się także odbudowywać i rekonstruować zniszczone doszczętnie w czasie II wojny światowej historyczne miejsca i budowę stolicy: Stare Miasto, Krakowskie Przedmieście, Zamek Królewski, częściowo Nowy Świat³. Architektura jest bowiem ważnym elementem miasta,

¹ Na kilku uniwersytetach są prowadzone studia varsavianistyczne dla osób zainteresowanych Warszawą historyczną i współczesną. Na stronie Uniwersytetu Warszawskiego można się dowiedzieć, że pozwalają one: „poznać specyfikę rozwoju urbanistycznego miasta stołecznego Warszawy, uwarunkowania demograficzne charakterystyczne dla dotkniętej dwoma wojnami aglomeracji. Studia dostarczają też wiedzy o architekturze i życiu kulturalnym Warszawy oraz relacjach z regionem mazowieckim”. Zob. *Studia Varsavianistyczne*, <https://irk.uw.edu.pl/pl/offer/PODYPL2024/programme/SP-HI-SPV/> [dostęp: 5.09.24].

² B. Górąski, J.A. Wendt, *Socjalizm w architekturze przestrzeni miejskiej*, „Journal of Innovations in Natural Sciences” 2019, nr 1(1), s. 40.

³ J. Zachwatowicz, *Stare Miasto Warszawa wraca do życia*, „Ochrona Zabytków” 1953, nr 6/2–3 (21–22), s. 73–74.

który stanowi o jego wyjątkowości i ponadczasowości. Jak pisze Małgorzata Smoleń: „Uwiecznione w filmach i serialach kultowe już miejsca i architektura – Zamek Królewski i kolumna Zygmunta, Dworzec Centralny, Pałac Kultury i Nauki czy Stadion Dziesięciolecia, stały się znakiem rozpoznawczym dla tysięcy przyjezdnych, którzy marzyli o zamieszkaniu pod warszawskim adresem”⁴. Po powojennej odbudowie przeszłość i świetność dawnej stolicy połączyła się z pseudonowoczesnością, której przykładem jest Pałac Kultury i Nauki wzniesiony na wzór podobnych sowieckich budowli.

Stolica zajmowała i wciąż zajmuje szczególne miejsce w polskiej literaturze, w twórczości warszawianek i warszawiaków dających w swoich utworach wyraz przywiązaniu do rodzinnego miasta. Pojawia się u Mirona Białoszewskiego⁵, Leopolda Tyrmanda⁶, w powieściach kryminalnych Zygmunta Miłoszewskiego⁷ i prozie Jakuba Żulczyka⁸. Liczne są też przywołania Warszawy w poezji, piosence poetyckiej, muzyce i filmie⁹. W niniejszym szkicu zamierzam przyjrzeć się statuso-

⁴ M. Smoleń, *Pod warszawskim adresem: wyobrażenia i realia dokumentalne opowieści o stolicy, jej mieszkańcach i prowincjonalnych „sloikach”*, „Images” 2013, vol. XII, no. 21, s. 194.

⁵ W *Pamiętniku z powstania warszawskiego* (1970) Białoszewski ukazuje osobiste doświadczenia cywila niez zaangażowanego w działania zbrojne w sposób odbiegający od upowszechnionego przedstawiania II wojny światowej. W intymnej narracji stolica jest nie tylko tłem zdarzeń, ale także ich bohaterką. W monografii *Tętno pod tynkiem. Warszawa Mirona Białoszewskiego* (pod redakcją Agnieszki Karpowicz) autorzy artykułów tropią warszawskie ślady Białoszewskiego, odnajdując je także w jego powieściach *Zawal* (1977) i *Konstancin* (1991). W artykule *Czas odnaleziony, czyli warszawska krucjata dziecięca* Igor Piotrowski zauważa, że pisarz nawet kilkadziesiąt lat po wojnie wraca do powstania warszawskiego, które jest dla niego stałym punktem odniesienia. Z kolei Marcin Piątek zwraca uwagę, że Białoszewski nakładał „warszawską kalkę” na wszystkie miejsca, które odwiedził i o których pisał, w ten sposób próbując je oswoić. Por. M. Piątek, *Warszawa bez granic. Śladami Mirona Białoszewskiego*, „Studia Poetica” 2015, t. III, s. 178.

⁶ Tyrmand w powieści kryminalnej *Zły* (1955) pokazał barwny obraz stolicy pełnej niebezpieczeństw, korupcji i brutalnych konfliktów. Równocześnie próbował zachować obraz przedwojennej, idealizowanej Warszawy.

⁷ W Warszawie toczy się akcja serii utworów o prokuratorze Teodorze Szackim (m.in. powieść *Uwikłanie*, 2007). Pisarz odsłania ukryte, niepokojące oblicze tego miasta, w którym tragiczna historia wciąż promieniuje na teraźniejszość.

⁸ W powieści *Ślepnięc od światel* (2014) Żulczyk przedstawia Warszawę mroczną, niebezpieczną i amoralną. Króluje w niej przemoc, narkotyki, szybki seks i beznadzieja. W kontynuacji tej powieści – *Dawno temu w Warszawie* (2023) – stolica jest areną starcia policji z narkotykową mafią. Zwykli obywatele odczuwają jej skutki w postaci wypadków samochodowych lub „przypadkowych” śmierci bliskich. W jednym z wywiadów Żulczyk powiedział: „*Ślepnięc od światel* to elegia dla Warszawy. Można powiedzieć, że to powieść kryminalna o dilerze, który wpada w kłopoty, całe jego życie legło w gruzach, ale to także poemat miłosny o Warszawie, smutna miłosna piosenka”. *Jakub Żulczyk po ciemnej stronie Warszawy* [rozm. przeprowadził M. Kaźmierczyk], „Culture.pl” <https://culture.pl/pl/artukul/jakub-zulczyk-po-ciemnej-stronie-warszawy-wywiad> [dostęp 06.09.24].

⁹ Oto kilka przykładów obecności stolicy Polski w znanych wierszach, piosenkach i filmach: *W Warszawie* (1920) Juliana Tuwima („Tu będziesz tańczyć, moja poetycka geometrjo, / W tem fantastycznym mieście, — nie! w tym śnie, wcielonym / Z rozmachem i patosem w labirynt uliczny, / W tej stolicy stolicy, rozstrzelonej gwieździe!”) ([https://pl.wikisource.org/wiki/W_Warszawie_\(Tuwim,_1920\)](https://pl.wikisource.org/wiki/W_Warszawie_(Tuwim,_1920))) [data dostępu: 30.10.24]; *Sen o Warszawie* Czesława Niemena (1966), *Stacja Warszawa* (2004) zespołu Lady Pank; serial *Czterdziestolatek* (1974–1977); filmy *Vabank* (1981) w reżyserii Juliusza Machulskiego, *Pianista* (2002) w reżyserii Romana Polańskiego, *Plac Zbawiciela* (2006) w reżyserii małżeństwa Krauze.

wi i funkcjom Warszawy w prozie Sylwii Chutnik, pisarki z pokolenia dzisiejszych czterdziestolatków, silnie związanej z rodzinnym miastem. W kilku jej utworach stolica Polski jest nie tylko tłem zdarzeń i miejscem akcji, ale – podobnie jak u Białońskiego – bohaterką opowieści.

Chutnik jest pisarką, dziennikarką, kulturoznawczynią, była prezeską fundacji MaMa, Ukończyła *gender studies* na Uniwersytecie Warszawskim, w Instytucie Kultury UW obroniła pracę doktorską *Codziennosc Warszawy w latach 1954–1955. Zmysły, ciało, obyczaje*¹⁰. Od wielu lat pracuje jako przewodniczka miejska, oprowadzając wszystkich chętnych własnymi trasami, wiodącymi po śladach znanych kobiet związanych z Warszawą¹¹. W radiu prowadzi podcast Sylwia i Elgibete TV. Aktywnie działa na rzecz praw kobiet i mniejszości. W 2020 roku została uznana przez magazyn „Forbes Women” za jedną ze stu najbardziej wpływowych Polek¹². W swojej twórczości często podejmuje kwestie dotyczące kobiet i roli płci we współczesnym świecie. Miłość do rodzinnego miasta zaszczerpił jej dziadek, zwracając uwagę na warszawskie książki Stanisława Grzesiuka, Leopolda Tyrmanda i Stefana Wiecha¹³. W wywiadzie dla „Polityki” pisarka powiedziała prowokująco, że „urodziła się w Warszawie, nie w Polsce” i tak wspominała swoje dzieciństwo:

Większość moich wspomnień [...] dotyczy konkretnych miejsc w mieście. Na przykład niezapomniane wrażenia z wnętrza Pałacu Kultury: chodziłam tam na zajęcia, jak byłam mała. Biegaliśmy po długich korytarzach prowadzących donikąd, chowaliśmy się w wiśniowych kotarach i odkrywaliśmy coraz to nowe, tajemnicze miejsca. Poza tym neony, nocna jazda autobusem do babci i dziadka, mieszkających w samym centrum. Uczylam się czytać na świecących napisach: perfumeria, dom mody, mozaika. Mieszkałam zawsze w bloku: zsyp, prusaki, sklep na dole. Winda towarowa i zwykła, horror zatrzymywania się między piętrami. Oczywiście zawsze chciałam w kamienicy, jak mieszczka¹⁴.

Dorota Kozicka tak komentuje wpływ silnych związków Chutnik z jej rodzinnym miastem na poetykę jej pisarstwa:

Pisarka ciągle podkreśla swoje związki z tym miejscem, a „miejskość” i kojarzone z miastem emocje i uczucia coraz mocniej i coraz bardziej zaczynają ujawniać się

¹⁰ Por. S. Chutnik, *Miasto zgruzowstale. Codziennosc Warszawy w latach 1954–1955*, Wrocław 2020.

¹¹ P. Kozioł, *Sylwia Chutnik*, „Culture.pl”, <https://culture.pl/pl/tworca/sylwia-chutnik> [dostęp 20.10.24].

¹² *Sylwia Chutnik*, „Sonia Draga”, <https://soniadraga.pl/wydawnictwo-debit/autorzy-3/sylwia-chutnik> [dostęp: 20.10.24].

¹³ M. Maryl, *Startup literacki. Blog a powieść w odcinkach na przykładzie pierwowzoru „Cwaniar” Sylwii Chutnik* [w:] *Teksty kultury uczestnictwa*, red. A. Dąbrowski, M. Maryl, A. Wójtowicz, Warszawa 2016, s. 86.

¹⁴ *Rozmowa z Sylwią Chutnik* [rozm. przeprowadziła J. Sobolewska], „Polityka” 4.11.2009, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/paszporty/284021,1,rozmowa-z-sylwia-chutnik.read> [dostęp 20.10.24].

w jej pisarstwie. Mówi się tu o „chorobie miejskiej”, która objawia się „uzależnieniem od rozgrzanego asfaltu przylepiającego kłapki, od tłumy ludzi biegnących przed siebie, ocierających się o siebie nawzajem [...]”. Warszawa jest ważnym spoiwem książek Sylwii Chutnik również na poziomie narracji, a ściślej rzecz biorąc: różne języki opowieści o Warszawie i warszawskich opowieści stanowią ważną materię tej narracji¹⁵.

Taką wielojęzyczną i różnorodną stylistycznie formę snucia opowieści można odnaleźć w najbardziej znanych warszawskich utworach pisarki: zbiorze opowiadań *Kieszonkowy atlas kobiet* (2008), powieściach *Dzidzia*¹⁶ (2009) i *Cwaniary* (2012), spacerowniku *Warszawa kobiet* (2011) oraz napisanej na podstawie doktoratu monografii *Miasto zgruzowstałe. Codziennosc Warszawy w latach 1954–1955* (2020). Opisując w niej wyłanianie się po wojnie miasta z ruin, czyli „z gruzów wstawanie”, Chutnik chce spróbować: „uchwycić i opisać specyfikę pierwszej połowy lat pięćdziesiątych: moment oddawania do użytku osiedli i socrealistycznych budynków już po apogeum obowiązywania tej doktryny i u progu politycznych przemian”¹⁷. Sięga w swych rozważaniach do różnych utworów literackich, w których Warszawa wysuwa się na pierwszy plan: dzienników Marii Dąbrowskiej, Zofii Nałkowskiej i Anny Kowalskiej, powieści Kazimierza Koźniewskiego, opowiadań Marka Hłaski oraz utworów Leopolda Tyrmanda.

Monografia podzielona jest na cztery rozdziały i zawiera wiele nieznanymi zdjęć stolicy, które wzbogacają i uzupełniają treść. W pierwszym rozdziale autorka analizuje, jak warszawiacy odnajdywali się w nowej, powojennej rzeczywistości i jak wyglądała ich codzienność. W kolejnych rozdziałach kontynuuje tę problematykę, porównując perspektywę postrzegania Warszawy m.in. przez Tyrmanda, który stworzył: „topograficzny wykres stanów emocjonalnych miasta i ludzi w nim mieszkających”¹⁸ oraz Koźniewskiego, który w *Piątce z ulicy Barskiej* (1976) „akcentuje nowe życie, początek”¹⁹. Trzeci rozdział koncentruje się na sytuacji kobiet z tamtych lat: macierzyństwie, godzeniu ról matki, żony i kobiety pracującej, dostępie do żłobków i przedszkoli, zarobkach, antykoncepcji, życiu miłosnym oraz ówczesnych kanonach piękna. Pisarka jest zafascynowana odradzającą się stolicą, a zwłaszcza tym, jakie zmiany i procesy społeczno-kulturowe miały wówczas miejsce. Także w wywiadach często powtarza, że Warszawa to jej miejsce: „w Warszawie stworzyła swój grajdół. Niby jestem «wielkomicjską Warszawą», a tak naprawdę jestem babą przy rynku, która otoczona jest tym, co zna, bo dzięki temu czuje się bezpiecznie,

¹⁵ D. Kozicka, *Sylwia Chutnik, czyli kobieta w mieście*, „Śląskie Studia Polonistyczne” 2015, nr 6, s. 137–138.

¹⁶ *Dzidzia* to powieść Chutnik, w której bohaterowie mierzą się z powojenną traumą, m.in. skutkami powstania warszawskiego. Znajdziemy w niej także charakterystykę polskich przywar, wciąż obecnego patriarchy, manipulacji i hipokryzji Kościoła katolickiego i władzy czy antysemityzmu.

¹⁷ S. Chutnik, *Miasto zgruzowstałe. Codziennosc Warszawy w latach 1954–1955*, Warszawa 2020, s. 9.

¹⁸ Tamże, s. 100.

¹⁹ Tamże, s. 106.

u siebie. Oswoiłabym sobie przestrzeń gdzieś indziej, oczywiście, ale jak już tu mam wszystko, to daj pan spokój, po co jechać w świat”²⁰.

W *Mieście zgruzowstałym* powraca do czasów, gdy niemal doszczętnie zniszczoną Warszawę zaczęto odbudowywać nie tylko w sensie materialnym, ale także wspólnotowym, społecznym. Chutnik przygląda się narodzinom nowej codzienności na gruzach miasta, dramatom i nadziejom jego mieszkańców, wpisanym w krajobraz wielkich zmian politycznych, społecznych i obyczajowych. Śledząc wnikliwie, po kronikarsku życie w Warszawie w powojennej dekadzie, podkreśla, że proces „zgruzowstawiania” polegał nie tylko na budowaniu i odbudowywaniu budynków i budowli, ale także na rekonstruowaniu tożsamości zbiorowej i „miejskiej duszy”, która przetrwała i dążyła ku nowym formom życia w realiach socjalistycznej Polski.

W swoim debiutanckim zbiorze opowiadań *Kieszonkowy atlas kobiet* (2008) (nominowanym do Literackiej Nagrody Nike 2009) Chutnik przedstawia losy Czarnej Mańki, pani Marii, Marysi i „paniopana” Mariana – mieszkańców jednej z kamienic przy ulicy Opaczewskiej na warszawskiej Ochocie. Ta kamienica istnieje w rzeczywistości, lecz – jak zauważył krytyk Marek Radziwon – można „odszucać realne prawzory powieściowych postaci, ale wierna topografia, realne adresy i osoby nie mają znaczenia”²¹. W rozmowie dla „Polityki” autorka tak tłumaczyła, dlaczego wybrała na miejsce akcji powieści konkretne miejsce:

Zauważyłam, że w tej kamienicy ciągle trwa walka o pamięć wydarzeń z czasów wojny. Na okienku piwnicznym ktoś wieszał ciągle kartkę mówiącą o tym, że w tej piwnicy w sierpniu 1944 r. zginęli, po wrzuceniu bomby, prawie wszyscy mieszkańcy, głównie kobiety z dziećmi. [...] Ta kartka była ewenementem, bo nie domagała się porządku, tylko walczyła o pamięć. Poza tym to jest jedyna kamienica przedwojenna w długim rzędzie bloków na ulicy Grójeckiej. To typowe dla Warszawy, że widzimy bloki, jeden stary dom, i dalej ciągną się bloki. Warszawa pełna jest takich plomb przeszłości²².

Niepowtarzalny duch i tragiczna historia Warszawy kształtują życie bohaterów i bohaterek *Kieszonkowego atlasu kobiet*. Akcja utworu rozgrywa się na zaniedbanym podwórku obskurnej kamienicy i na bazarze, który pamięta dawne czasy. To tu handluje garnkami Czarna Mańka. To jej królestwo, a dla niewtajemniczonych labirynt, w którym można się zgubić: „wewnętrzna logika bazaru jest

²⁰ Na czterdziestkę dokonała coming outu. „Każdy z nas niesie queera w środku”, mówi Sylwia Chutnik [rozm. przeprowadził W. Krajewski], „Viva”, 28 marca 2024, <https://viva.pl/ludzie/wywiady-vivy/sylwia-chutnik-o-depresji-i-orientacji-kazdy-z-nas-niesie-queera-w-srodku-wywiad-vivy-148750-r1/> [dostęp: 20.10.24].

²¹ M. Radziwon, Sylwia Chutnik, „Kieszonkowy atlas kobiet”, „Culture.pl.”, <https://culture.pl/pl/dzielo/sylwia-chutnik-kieszonkowy-atlas-kobiet> [dostęp: 7.09.24].

²² Rozmowa z Sylwią Chutnik [rozm. przeprowadziła J. Sobolewska], „Polityka” z 4.11.2009, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/paszporty/284021,1,rozmowa-z-sylwia-chutnik.read> [dostęp: 20.10.24].

zrozumiała dopiero po głębszym poznaniu”²³. Bazar stanowi sekretne terytorium kobiet handlarek – „bazarówek”. Autorka porównuje go do cmentarza, obejmując bowiem obszar dawnego Zieleniaka, miejsca kaźni ludności cywilnej podczas powstania warszawskiego²⁴, o którym nie może zapomnieć Pani Maria, bohaterka opowiadania *Łączniczki*. Sceny stamtąd powracają w koszmarach sennych starszej kobiety, nie pozwalają jej normalnie żyć, dlatego zaszywa się w piwnicy, która służyła jej za schronienie w czasach wojny. Chutnik pokazuje, jak długotrwałe skutki wywierają traumatyczne wydarzenia nie tylko na tych, którzy ich doświadczyli, lecz także na kolejne pokolenia. Bohaterowie reprezentują przeszłość, teraźniejszość i przyszłość Warszawy:

Tym samym autorka subtelnie kieruje naszą uwagę na pewne zaburzenie zbiorowej świadomości. Okazuje się bowiem, że nie ma historycznej ciągłości ani przejścia pomiędzy dawną stolicą a współczesną nam Warszawą, pragnącą uchodzić za „normalną” europejską metropolię doby późnego kapitalizmu...²⁵.

Chutnik zachowuje rzeczywistą topografię warszawskiej przestrzeni; przedstawione w książce ulice i budynki można znaleźć na mapie. Obraz stolicy w *Kieszonkowym atlasie...* jest jednocześnie nieco oniryczny. Osamotnieni bohaterowie i bohaterki żyją na marginesie, z powodu wieku, ubóstwa, niewpasowywania się w przyjęte normy są wykluczeni z życia „nowoczesnej” Warszawy. Pogrążają się we wspomnieniach i w świecie wyobraźni, próbując przetrwać trudną codzienność, choć nie zawsze się im to udaje. Pisarka tworzy w ten sposób nie tylko w *Kieszonkowym atlasie kobiet*, ale i w powiązanych ze sobą kolejnych książkach własne miejskie legendy, których głównymi bohaterkami są kobiety:

losy Czarnej Mańki, Marii Wachelberskiej, Paniopana Mariana i Marysi Kozak, można postrzegać jako opowieści rozpisywane przez Chutnik na rozmaite sposoby w kolejnych książkach, to publikowaną w 2009 roku *Dzidzię* można czytać jako literackie rozwinięcie wątków rozdziału *Łączniczki* z *Kieszonkowego atlasu kobiet*²⁶.

W powieści *Cwaniary* (2012) autorka przedstawia losy młodych warszawianek, które we współczesnej „miejskiej dżungli” przyjmują role odbiegające od

²³ S. Chutnik, *Kieszonkowy atlas kobiet*, Kraków 2008, s. 232.

²⁴ Zieleniak, obecnie targowisko w warszawskiej dzielnicy Ochota, podczas powstania warszawskiego pełnił funkcję obozu. Utworzono go 4 sierpnia 1944 roku po wkroczeniu na Ochotę oddziałów SS RONA pod dowództwem Bronisława Kamińskiego. Otoczony wysokim murem Zieleniak służył jako punkt zborny, gdzie codziennie przebywało od kilku do kilkunastu tysięcy ludzi. Zapisał się w pamięci jako miejsce, gdzie dochodziło do masowych grabieży, gwałtów, pobić i morderstw na cywilnej ludności Warszawy i stanowi symbol wojennych zbrodni popełnionych na Polakach przez hitlerowców. Zob. „Encyklopedia Muzeum Dulag 121”, <http://dulag121.pl/encyklopedia/zieleniak-punkt-zborny/> [dostęp: 30.10.24].

²⁵ K. Uniłowski, *Niesamowite i dowcipne: o „Kieszonkowym atlasie kobiet” Sylwii Chutnik – recenzja*, „Śląskie Studia Polonistyczne” 2015, nr 1, s.174.

²⁶ D. Kozicka, *Sylwia Chutnik, czyli kobieta w mieście*, dz. cyt., s. 132.

stereotypów kobiecości. I w tej książce Chutnik najważniejsza jest relacja kobiety z miastem²⁷. Halina, Celina, Stefa i Bronka są przyjaciółkami, próbującymi na własną rękę przeciwstawić się opresyjnemu systemowi społecznemu i wymierzać sprawiedliwość. Warszawę traktują jak przedłużenie własnego domu. Podwórka, klatki schodowe, chodniki są dla nich kolejnymi pokojami, w których przebywają w ciągu dnia, pracują, robią zakupy, odbywają spotkania towarzyskie. Panuje tam ład i ustalony przez mieszkańców porządek, który zostaje zachwiany przez dewelopera Kossakowskiego, planującego zburzyć kamienicę. Warszawa w *Cwaniarach* jest miejscem utopijnym, „prawdziwi” mieszkańcy widzą ją jako ideał i boją się dopuścić do siebie myśl, że mogą nie mieć racji odnośnie do zachowania starego porządku. Halina i pozostali mieszkańcy warszawskich kamienic nie potrafią dostrzec wad rodzinnego miasta: brudnych, szarych ulic, zniszczonych budynków, braku nowoczesnych udogodnień. Próbują uwidocznic zalety „starego” ładu, wynajdując argumenty, by usprawiedliwić zaniedbanie Warszawy: „I co teraz będzie z tymi wszystkimi domami? Fakt, zniszczone są, do remontu się nadają. Ale czy od razu trzeba je burzyć? [...] Pokolenie W, pokolenie miłośników Warszawy ociera łzy wierzchem dłoni”²⁸.

W wykreowanym przez Chutnik mieście czas płynie wolniej, wszyscy się znają, znajdując czas na rozmowy, są zaangażowani we wspólnotę gotową do walki ze wspólnym wrogiem²⁹. Mają jednak zbyt nostalgiczny, sentymentalny i wyidealizowany obraz miejsca, w którym się urodzili i żyją. Dobrze unaocznia to fragment, w którym Halina i Celina wdają się w bójkę z dwoma mężczyznami. Jeden z nich atakuje Halinę nożem, kobieta upada na ziemię: „Bruk już wielokrotnie przyjmował ją z otwartymi ramionami, niby dobry papa, ale teraz odrzucał swoim szorstkim policzkiem. [...] To dopiero trzeba być pobitą, aby spostrzec piękno przyrody”³⁰. Bohaterka tworzy z miastem toksyczny związek – kocha coś, co sprawia jej ból i cierpienie. Tak wyraża się paradoks silnego przywiązania – Warszawa jest dla Haliny i pozostałych bohaterek jednocześnie „dobrym papą” i agresorem. Ból i sentyment przenikają się ze sobą, jakby mieszkańcy stolicy oddzieli, że ich miłość do miasta jest sposobem przetrwania – a zarazem hołdem oddany miejscu, które nawet w swej szorstkości stanowi ważny element ich tożsamości.

Niekiedy powieściowci warszawiacy i warszawianki zapominają, jak niebezpieczne jest miejsce, w którym mieszkają – pełne osób stosujących przemoc wobec słabszych, nadużywających alkoholu i używek zagrażających życiu. Zobojętnienie na takie zachowania można zaobserwować chociażby w scenie powrotu do domu Haliny i Celiny. Po usłyszeniu obelżywego komentarza ze strony mężczyzny Celina

²⁷ E. Szybowicz, *Pisarka i niepisarka. Kilka uwag o rolach Sylwii Chutnik*, „Pogranicza” 2012, nr 2, s. 130.

²⁸ S. Chutnik, *Cwaniary*, s. 52.

²⁹ A. Hołubowicz, *Miasto jako przestrzeń zagrożona – refleksje na podstawie powieści „Cwaniary” Sylwii Chutnik*, „Jednak Książki. Gdańskie Czasopismo Humanistyczne” 2014, nr 1, s. 217.

³⁰ S. Chutnik, dz. cyt.

pokazała mu wulgarny gest, a następnie rzuciła cegłą w okno tramwaju, którym ten jechał. Halina, jak gdyby nigdy nic, wróciła do domu, podsumowując: „Domowo, mieszczańsko, dobrze na ten dzień, tak musi być zawsze”³¹. Mieszkańcy wydają się przyzwyczajeni do przemocy i niebezpieczeństw, odpowiadają agresorom tym samym, bronią się, stosując podobnie brutalne sposoby: „kłopoty z prawem są wpisane w umowę”³².

Mieszkańcy Warszawy są w *Cwaniarach* strażnikami przeszłości – w tej roli występuje babcia Haliny, Gienia, uczestniczka powstania warszawskiego, a współcześnie „łączniczka” między przeszłością i teraźniejszością³³. Boi się stracić nawet straszne wspomnienia, gdyż obawia się, że wówczas odejdzie w zapomnienie. Tak charakteryzuje tę bohaterkę Monika Świerkosz: „Dla niej miasto to domy, też te stare, których nie można wyrywać jak zębów mlecznych w imię urbanistycznej higieny czy estetyki. Z jej perspektywy tocząca się w przestrzeni miasta materialna wojna przeszłości z teraźniejszością nigdy się nie skończyła, a stawką w niej jest pamięć”³⁴. Dawna Warszawa była dla swoich mieszkańców mikroświatem, domem, w którym rodzili się, dorastali, przeżywali dobre i złe chwile, umierali. Walka, którą każdego dnia podejmują w obronie swojej miejskiej przestrzeni, jest dla nich ważna i potrzebna. Stoi za nią silna wiara w konieczność ocalenia kultury materialnej i duchowej stolicy. Chcąc zachować przeszłość, dają świadectwo swojej tożsamości, silnie wiążącej ich z miastem. Mają silne poczucie tego, kim są i skąd pochodzą.

Jak wspomniałam na początku szkicu, Chutnik jest również przewodniczką miejską. Z prywatnej perspektywy pokazuje rodzinne miasto w przewodniku *Warszawa kobiet* (2011). Znajdziemy tam opisy miejsc, z którymi związane są ważne kobiety z różnych sfer i klas społecznych: sprzedawczynie, pielęgniarki, nauczycielki, działaczki społeczne, nieczęsto trafiające na karty podręczników historii. Autorka skupia uwagę na tych osobach, których życie i praca stanowiły ważną część Warszawy ich czasów, choć wkład kobiet w rozwój miasta był i nadal jest niedoceniany. Chutnik przywraca pamięć o kobietach budujących Warszawę swoją odwagą, solidarnością i troską o innych. Ukazuje stolicę jako przestrzeń, w której splatają się losy nie tylko wielkich postaci historycznych, lecz także zwykłych kobiet, mających ogromny wpływ na życie miasta. To zadanie traktuje jako swoją misję: „Dużo zależy od nas, rdzennych warszawiaków. Może to brzmi, jakbym miała misję, ale tak trochę jest. Dlatego zostałam przewodniczką po Warszawie. Czuję, że trzeba pokazać to wszystko, że Warszawa to fajne miejsce”³⁵.

³¹ Tamże, s. 83.

³² Tamże, s. 92.

³³ *Cwaniary wszystkich opowieści, łączcie się z sobą! Z Sylwią Chutnik rozmawia Anna Kaluża*, „Śląskie Studia Polonistyczne” 2015, nr 6, s. 145.

³⁴ M. Świerkosz, *Doświadczenie miasta we współczesnej prozie kobiet* [w:] *Nowe poetyki miejskie. Z problematyki urbanistycznej w literaturze XX i XXI wieku*, red. M. Roszczynialska, K. Wądołny-Tatar, Kraków 2015, s. 151.

³⁵ *Rozmowa z warszawianką* [rozm. przeprowadził T. Jakubowski], „WP wiadomości”, <https://wiadomosci.wp.pl/warszawa/rozmowa-z-warszawianka-6178439651600001a> [dostęp 21.10.24].

Warszawa stanowi najważniejsze źródło inspiracji Sylwii Chutnik. Jest nie tylko przestrzenią, w której toczy się akcja niemal wszystkich jej książek, lecz także motorem jej działalności społecznej, zawodowej, naukowej i kulturowej. Można ją nazwać wielkim tematem jej twórczości. Miasto ze swoją bogatą i często trudną historią staje się dla pisarki miejscem niekończących się opowieści. Dostrzegając wielowymiarowość Warszawy – od jej mrocznych zakamarków, przez zaniedbane dzielnice, po ważne punkty stołecznego życia kulturalnego – stara się ją podobnie ukazać w swoich utworach. Jej Warszawa odróżnia się od wizji Miłoszewskiego czy Żulczyka. Ten pierwszy eksploruje Warszawę jako przestrzeń napięcia między przeszłością a teraźniejszością, lecz czyni to z perspektywy, w której miasto zdaje się traktować bohaterów w sposób chłodny i instrumentalny. Podobnie postępuje Żulczyk – jego Warszawa to stolica ludzi nowoczesnych, bezwzględnych, podporządkowanych konsumpcyjnym dążeniom i korporacyjnym ambicjom. Miasto jawi się w jego powieściach i scenariuszach jako bezduszna metropolia, w której brakuje miejsca na solidarność, a przetrwanie zależy od bezwzględności i gotowości do moralnych kompromisów.

Warszawa Chutnik jest miejscem pełnym emocji i napięć, a jednocześnie dobrze znanym, momentami przyjaznym i kochanym, w którym traumatyczna pamięć splata się z codziennym heroizmem. Ta intymna, lokalna perspektywa sprawia, że Warszawa w jej książkach jest współbohaterką wydarzeń, dzielącą troski, pasje i zmagania zamieszkujących ją pokoleń. Stanowi żywy organizm, szczególnie powiązany z pamięcią, wspólnotą i tożsamością jej mieszkanki. Prozatorskie, naukowe oraz popularnonaukowe książki Chutnik ukazują Warszawę jako miasto nieustannych przemian, tętniące życiem, różnorodne i pełne kontrastów, naznaczone tragiczną historią, która wciąż wywiera wpływ na współczesność. To miasto szczególnie inspiruje aktywistyczną literaturę, której twórczyni nie tylko odzwierciedla swój świat, ale chce go za jej pomocą naprawiać i zmieniać.

Maria Zielonka

Bibliografia

- Chutnik S., *Cwaniary*, Świat Książki, Warszawa 2012.
- Chutnik S., *Miasto zgruzowstałe. Codziennosc Warszawy w latach 1954–1955*, Ossolineum, Warszawa 2020.
- Chutnik S., *Kieszonkowy atlas kobiet*, Korporacja Ha!art, Kraków 2008.
- Chutnik S., *Cwaniary wszystkich opowieści, łączcie się z sobą! Z Sylwią Chutnik rozmawia Anna Kaluża*, „Śląskie Studia Polonistyczne” 2015, nr 6(1), 143–153.
- Górawski B., Wendt J.A., *Socjalizm w architekturze przestrzeni miejskiej*, „Journal of Innovations in Natural Sciences” 2019, nr 1, s. 36–41.
- Hołubowicz A., *Miasto jako przestrzeń zagrożona – refleksje na podstawie powieści „Cwaniary” Sylwii Chutnik*, „Jednak Książki. Gdańskie Czasopismo Humanistyczne” 2014, nr 1, s. 213–229.
- Jakub Żulczyk *po ciemnej stronie Warszawy* [rozm. przeprowadził M. Kaźmierczyk], „Cul-

- ture.pl” <https://culture.pl/pl/artykul/jakub-zulczyk-po-ciemnej-stronie-warszawy-wywiad> [dostęp: 06.09.24].
- Kozička D., *Sylwia Chutnik, czyli kobieta w mieście*, „Śląskie Studia Polonistyczne” 2015, nr 6, s. 131–142.
- Koziół P., *Sylwia Chutnik*, „Culture.pl”, <https://culture.pl/pl/tworca/sylwia-chutnik> [dostęp 20.10.2024].
- Maryl M., *Startup literacki. Blog a powieść w odcinkach na przykładzie pierwowzoru „Cwaniar” Sylwii Chutnik* [w:] *Teksty kultury uczestnictwa*, red. A. Dąbrowski, M. Maryl, A. Wójtowicz, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2016, s. 85–110.
- Na czterdziestkę dokonała coming outu. „Každy z nas niesie queera w srodku”, mówi Sylwia Chutnik* [rozm. przeprowadził W. Krajewski], „Viva”, 28 marca 2024, <https://viva.pl/ludzie/wywiady-vivy/sylwia-chutnik-o-depresji-i-orientacji-kazdy-z-nas-niesie-queera-w-srodku-wywiad-vivy-148750-r1/> [dostęp 20.10.24].
- Piątek M., *Warszawa bez granic. Śladami Mirona Białoszewskiego*, „Studia Poetica”, 2015, t. III, s. 174–179.
- Radziwon M., *Sylwia Chutnik, „Kieszonkowy atlas kobiet”*, „Culture.pl”, <https://culture.pl/pl/dzielo/sylwia-chutnik-kieszonkowy-atlas-kobiet> [dostęp: 7.09.24].
- Rogała B., *Miasto w literaturze pozytywistycznej*, „Tekstura. Rocznik Filologiczno-Kulturoznawczy” 2018, t. 8, s. 89–98.
- Rozmowa z Sylwią Chutnik* [rozm. przeprowadziła J. Sobolewska], „Polityka” z 4.11.2009, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/paszporty/284021.1,rozmowa-z-sylwia-chutnik.read> [dostęp 20.10.24].
- Rozmowa z warszawianką* [rozm. przeprowadził T. Jakubowski], „WP wiadomości”, 28.05.2012, https://wiadomosci.wp.pl/warszawa/rozmowa-z-warszawianka-61784_39_651600001a [dostęp: 20.10.24].
- Smoleń M., *Pod warszawskim adresem: wyobrażenia i realia. Dokumentalne opowieści o stolicy, jej mieszkańcach i prowincjonalnych „stoikach”*, „Images” 2013, vol. XII, n. 21, s. 193–205.
- Studia Varsavianistyczne*, <https://irk.uw.edu.pl/pl/offer/PODYPL2024/programme/SP-HI-SPV/> [dostęp 5.09.24].
- Sylwia Chutnik*, <https://soniadruga.pl/wydawnictwo-debit/autorzy-3/sylwia-chutnik> [dostęp 20.10.24].
- Szybowski E., *Pisarka i niepisarka. Kilka uwag o rolach Sylwii Chutnik*. „Pogranicza” 2012, nr 2, s. 95–99.
- Świerkosz M., *Doświadczenie miasta we współczesnej prozie kobiet* [w:] *Nowe poetyki miejskie. Z problematyki urbanistycznej w literaturze XX i XXI wieku*, red. M. Roszczynialska, K. Wądołny-Tatar, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2015, s. 143–153.
- Tuwim J., *Warszawa*, https://poezja.org/wz/Julian_Tuwim/22815/Warszawa#google_vignette [dostęp: 6.09.24].
- Uniłowski K., *Niesamowite i dowcipne: o „Kieszonkowym atlasie kobiet” Sylwii Chutnik*, „Śląskie Studia Polonistyczne” 2015, nr 1, s. 171–187.
- Weźgowiec B., *Chwin i Gdańsk: o relacjach między miastem i pisarzem* [w:] *Ścieżkami pisarzy. T. 2. Miasto jako przestrzeń twórców*, red. A. Grochowska, M. Mus, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2015, s. 93–107.

Zachwatowicz J., *Stare Miasto Warszawa wraca do życia*, „Ochrona Zabytków” 1953, nr 6/2–3 (21–22), s. 73–77.

Zieleniak punkt zborny [w:] „Encyklopedia Muzeum Dulag 121”, <http://dulag121.pl/encyklopediaa/zieleniak-punkt-zborny/> [dostęp 30.10.24].

The city as a literary hero. Warsaw in the works of Sylwia Chutnik

Summary

The article discusses Warsaw as a literary character, focusing on its representation in Polish literature, especially in the works of Sylwia Chutnik. It explores the city's evolving symbolic role, from a mere backdrop to the central figure reflecting social, political, and historical changes. The works discussed highlight the complex relationship between Warsaw's identity and its inhabitants, portraying the city as both a place of community and alienation. Chutnik's novels depict Warsaw as a dynamic, multifaceted character, intertwined with the lives and struggles of its female protagonists, embodying resilience and nostalgia.

Keywords: urban studies, Warsaw, Varsaviana, Sylwia Chutnik, contemporary Polish literature, guide, atlas

Fot. Marcel Nowakowski

Cypr, zaułek w centrum Nikozji